

GRÓH GÁSPÁR

Merre, magyar?

NEMZET, INTEGRÁCIÓ, GLOBALIZÁCIÓ

1.

Ki az, aki felhőtlen optimizmussal tekint a következő évezred nyitánya felé? Mi még a múltat is szorongva nézzük, és közben azon tűnődünk, vagyunk-e még egyáltalán? Nemcsak a derék Herder jóslatán, hanem a nyomában támadt halál-víziók tanulságán is merenghetünk: hiszen a megmaradás feltételeit tartalmazó kiegészítő tételekből vajmi kevés vált valóra, viszont ami bekövetkezett, az a valamikori vizionálók rémképeinél is apokaliptikusabb lett. Vagyis az egykori elemzések és jövőképek egybevetése alapján mi már nem létezhetünk. Amiből azt a tanulságot rögtön levonhatjuk, hogy helyzetünk aligha értelmezhető a múltból, amivel kapcsolatosan könnyen megkaphatjuk a tanácsot: felejtsük el. E megoldásnak vannak olyan előnyei, amelyeket valóban nem ártana figyelembe vennünk. Mert a múlt neurotizál. Veszteségek, kudarcok, visszavonulások sorozata, tragikus eseményei éppúgy csak a nemzeti depressziót igazolják, mint dicsősége. A múltból élénk csillanó értékek a veszteségek méretével csak a múltbaforduló nemzeti büszkeséget és a passzivitást kiváltó üldözöttség-tudatot, önsajnálatot táplálják, s alkalmasak egy olyan restaurációs kényszer gerjesztésére, amelynek jegyében nem a jövőt, hanem a múltat kellene építeni.

Van azonban egy másik olvasata is történelmünknek, amely a megmaradás és a heroizmus olyan példázatainak tárháza, amely nélkül elvesznénk. Ráadásul ha van valami, ami igazán a miénk, az csakis ez a történelem lehet, amely akkor is megmarad, ha ad absurdum már nem lesz Magyarország és magyarság sem.

A történelem, a történetiség a magyar nemzeti tudatban megkülönböztetetten fontos. A nemzeti tudatnak nemcsak a szellemi-politikai-ideológia térben van szerepe, hanem – részben ezeken keresztül – a reálszférákra is jelentős hatása van. Ezért, bár túltehetjük magunkat a történelem végéről szóló tételen, mert tudjuk, hogy az nem a múlt, hanem a jelenre és a jövőre vonatkozik, s hogy az efféle próféciaik önmagukban nem sokat jelentenek, azt is tudnunk kell, hogy a *történelem vége* számunkra *történelmünk végét jelentheti*.

A vég azonban csak a totális megsemmisülés következménye lehet: s egy ilyen befejezéssel azért mégsem számolunk. Nem azért, mert ezt az eshetőséget nem tudjuk elképzelni, hanem mert amennyiben általános szorongásunk hátterét túlságosan komolyan vesszük, minden más spekulációnk tökéletesen értelmetlenné válik. Fukuyama fölismerése, miszerint egy (mindössze két évszázados) demokrácia-modell fejlődése lezárul, érdekes ugyan, de azt is tudjuk, hogy az ilyesmi nem úgy történik, ahogyan a Nap fölkel és lebeg, hanem ahogyan az évszakok váltják föl egymást, ahogyan egy nyári napon az őszejelenti magát – majd folytatódik a kánikula.

Az már jobban zavarhat minket, hogy valami olyasminnek a teljes győzelmét és alkonyát jelenti be a jeles szerző, amit mi elérni szeretnénk, s ami a világ lakosságának vagy háromnegyede számára amúgy is elérhetetlen.

Ráadásul ez a demokrácia, amelyben a tömeg fontosabb a minőségénél, s ahol a különbség jogának hangsúlyozásával annak valóságos feltételei számolódnak föl, korántsem olyan ragyogó és tökéletes, mint ahogyan azt haszonélvezői vélik. Ez a demokrácia valójában keveseké, globális attól lesz, hogy sokszor nyers és brutális erejét mindenütt érvényesíti. Attól, hogy úgy véljük, a liberális demokráciánál nincs jobb államreazon (bár mitől olyan biztos ez? Vagy tán ebből kevesebb borzalom nőtt ki, mint más rendszerekből?), még nem kell föltétlenül elhinnünk, hogy ez valóban minden lehető világok legjobbika. A liberális demokrácia paradigmájában az egyén és jogai kerülnek a középpontba, miközben folyik a globalizálódás, hatalmas, szupranacionális, de virtuális rendszerek jönnek létre. A két pólus között egyre nagyobb a távolság, s a közöttük tátongó tér egyre üresebb. Ami azt is jelenti, hogy a rendszer egyensúlya egyre ingatabb. Azok a közösségek, amelyek az individuális szabadságot elméletileg korlátozzák (mert vannak szabályaik), fölszámolódnak, s így az egyén egy virtuális jogbővülésért cserébe totálisan kiszolgáltatottá válik (mert elveszti a közösségek nyújtotta védelmet is). Így pedig egyéniségét sem kifejleszteni, sem megélni nem tudja, de erre nincs is szüksége, hiszen izolálja magát. Ezzel a ma embere reménytelenül a hétköznapjaira ítéli magát, s szinte kizárólag olyan, alsóbb szinten nivellált életmodellekbe botlik, amelyek kizárják belső elmélyülésének, a maga transzcendens valóságának megélhetőségét, hiszen azokat történelmi (és üdvtörténeti) útján nem egyedeiben, hanem közösségekben dolgozta ki. Ebben a sajátos önfeladási aktusban nincs semmi igazán új. Eppen elég példát láthattunk arra, hogy a valóság arculcsapja az ideológiát: így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy miként a kollektizmus izolálja az individuumokat, az elvszerűen individualista demokráciák alapjává egy mind arctalanabb kollektivitás válik, amelyben fuldoklanak a közösségek is.

A globalizációnak nevezett amerikanizálódási mámor keretei közt a mindinkább öncélúvá váló technikai fejlődés számára az ember is csak egyike azoknak a feltételeknek, amelyek tökéletlenségük folytán a további *fejlődés* gátját jelentik. Ebben a nem olyan szép és nem olyan új világban az emberi közösségek minden fajtája akadály: egy nagyobb embercsoport tehetetlenségi nyomatéka is nagyobb, s ez útját állja annak a posztkolonializmusnak, amely meghódítható területek híján magát az embert, az emberi tudatot gyarmatosítja.

Hogy mit gondolunk erről mi magunk, az másokat aligha érdekel. Sőt sokszor úgy tűnik, számunkra is közömbös: mint üveggyöngyökért aranyukat a bennszülöttek, korunk embere úgy kótyavetyéli egzisztenciális értékeit egy konzum-civilizáció csecsebecséiért. A mi elmúlt évtizedünk egyik tanulsága az volt, hogy az ezzel (a maga hatalmának megőrzése érdekében) szembenálló rendszer csődje után milyen viharos gyorsasággal sikerült leadni azt az előnyt, ami véletlenül abból származott, hogy ez a folyamat nem tudott áttörni a vasfüggönyön.

2.

Amikor a magyarságról, nemzeti megmaradásunk esélyeiről, ha úgy tetszik sorskérdéseinkről beszélünk, akkor már nem a XIX. század természetes, ifjú és jóhiszemű nacionalizmusában kifomálódott szemléleti formák és reflexek befolyásolják gondolkodásunkat, hanem új félelmek, amelyek a korábbiaktól radikálisan különböznek. Hogy a globalizáció versus nemzetállami örökség milyen konfliktusokat jelenthet, az a valóságos globalizációt sajátos módon előrevetítő, a nemzeti szempontok amerikai-típusú kezelését megvalósító trianoni békerendszer létrejöttében játszott először szerepet. Ami

akkor történt, magában hordta a XIX. században gyökerező nacionalizmus végkifejletét, de azt a jellegzetesen amerikai szemléletet is, amely a nemzeti tagoltságból következő érzéseket nem tudja értelmezni, s a maga történelemmentes, parvenü hatalmi szemléletével, a helyi érzékenységek figyelmen kívül hagyásával, önkényesen von határokat, szüntet meg vagy teremt államokat. (Ez a gyakorlat – lásd napjaink balkáni háborúit – máig nem változott.) Ennek a tudatlanságot, doktrinerséget, a nemzettudatban rejlő energiákat nem ismerő, s azokkal mégis összefüggő döntéseket hozó globalista szemléletnek nemcsak az ún. vesztesek estek áldozatul, hanem a győztesek is, mert ahogyan a vesztesek nem mondhattak le arról, hogy előbb legalább a részleges restaurációt szorgalmazzák (később már csak valamilyen szelíd igazságtételről ábrándozzanak), úgy a győztesek számára kötelezővé tette a jogtalanul szerzett területek megőrzését. Ez pedig – ahogyan az ma is látható – súlyosabb teherterele a politikának, ideológiának, mint az egykori területek iránti nosztalgikus vágy.

Az egyes régiókba kívülről telepített strukturális nemzeti feszültségek korszaka nem múlt el ugyan, de a helyzet sokat változott. A vesztesek hajlandók beletörödni veszteségeikbe, ha megtalálják azt az életlehetőséget, amelyben fölismerhetik nem területi alapokon kirajzolható küldetéstudatukat. E megváltozott helyzethez a magyarság alkalmazkodott, pontosabban beletörődött vereségeibe és veszteségeibe. De megváltozott a világ is. Ma már nem igazán a szomszédaival áll szemben, hanem ugyanazoknak a nemzetek fölötti, anacionális és szupranacionális folyamatoknak a következményei fenyegetik, amelyek valamennyi kis nemzetet. Pillanatnyilag azonban úgy tűnik, hogy az Amerikai Egyesült Államokhoz képest az összes többi nemzet kicsi (talán még az a Kína is, amely távlatilag az egyetlen „kihívója” lehet).

A posztmodern korban a nemzeti krízis éppen ebből a furcsa szorongatottságból következik (emlékezzünk Bibónak arra a figyelmeztetésére, amit egészen más összefüggésben, de a mostani helyzetre is érvényesen fogalmazott meg, s mely szerint egy kis népet már az is veszélyeztet, ha létezését kétségbe vonják). Ráadásul e posztmodern kor úgy teremt egy új típusú válságot, hogy a premodern krízisekben kifejeződő problémák nemcsak Keleten vagy Afrikában, hanem még Európa megannyi régiójában is megoldatlanok. Ezért a mai, sokszor századunk első felének agresszív és irracionalista nemzeti mozgalmával rokonságot mutató mozgalmak ugyanannyira korunk válságát tükrözik, mint ahogyan a múltban is gyökereznek. Kérdés persze, hogy mennyire vezet tévútra e komplexusok archaikus nyelven való kifejezése, amit a probléma túlhaladottságára, anakronisztikus jellegére hivatkozó, és magukat nagyon korszerűnek tekintő elutasítói szívesen föl is emlegetnek. Ezzel szemben a mai kihívás nem a nemzetállamok, hanem a nemzetek (és szerkezetükben, kultúrájukban testet öltő értékek) megmaradásának kérdése. Erre válaszolva – és nem a korábban kötelező internacionalista stréberségből – nyomban hozzá kell tennünk: nemcsak a magunk, hanem valamennyi nemzet nemzetiségét féltjük. Egy kérdés nyomán Szabó Zoltán 1939-ben azon tűnődött, hogy miért érzik a magyarok rokonuknak a szláv lengyeleket. „*Mi a rokon bennünk?* – kérdezte valaki. – *A helyzetünk* – válaszoltam.” – írta. Mára a közös helyzet szinte mindenkiel összeköt, legalábbis ami a szellemi önvédelem kényszerűségének tényét illeti.

3.

A magunk portáján maradva a ma legégetőbb kérdést úgy vethetjük föl, hogy abban történelmünk egészének alapkérdése bukkan elő. Amikor azt kérdezzük, hogy van-e globalizációnak alternatívája, illetve hogy miként tudjuk átmenteni magunk egy

globalizált világba, akkor régesrég eldöntött vagy eldőlt kérdéseket fogalmazunk újra. Még olyanokat is, melyeket fölvetődésük idején nyilván soha föl nem tettek: hogy be-szálljunk-e a népvándorlásba, hogy szükséges lépés-e honfoglalás. A későbbi nagy ki-hívásokról már tudunk, s jó néhány közülük sokkal határozottabban, pontosabban tematizálva volt fölvethető: hogy föl kell-e venni a kereszténységet, szükségünk van-e a Nyugat segítségére a tatár, a török, az orosz ellen, meg kell-e kötnünk a kiegyezést, alá kell-e írunk a trianoni vagy a párizsi békét... Hol lehetett vacillálni, hol nem, de mindegyik esetben lényegében egyetlen alternatíva kínálkozott (amiben persze sokan a történelmi végzetet látták, s ennek megfelelően fogadták el vagy szegültek vele szembe.) A múltra, a mi múltunkra figyelve a globalizációról sem mondhatjuk egyszerűen, hogy az rossz vagy jó, hogy egyetlen esélyünk vagy hogy tudomásul vétele egyenlő a nemzeti öngyilkossággal. „Nyugat ellen Nyugatot hozz” szól Ady agyonidézett verse (– tessék figyelni a címében is megjelenő, azóta is feloldatlan ambivalenciára: *Szerelmes, utálatos nációm*), miért ne kívánhatnánk hát a globalizáció ellen globalizációt?

Mindez nem pusztán a nemzeti értékek őrzése, a múlt iránti – úgy vélem – köteles tiszteletünk vagy valamiféle absztrakt magyarság szempontjából fontos. A jövő ezeken a részértékeken, az emberiség eddig megtett útjának során kialakult sokszínűségében kifejeződő gazdagságának megőrzésén múlik. Ezért aggasztó, hogy a nemzeti szempont megjelenítését, egyáltalán annak a pusztán ténynek figyelembevételét, hogy ilyen szempont létezhet, sokféle eleve provinciálisnak és retrográdnak lehet föltüntetni.

E szempontból Magyarországon sajátos, a térségben egyedülálló helyzet alakult ki, egyenes folytatásaként a pártállami időszak hivatalos gondolkodásának. Az MSZMP, eltérően a régió más kommunista pártjaitól, nemcsak szavakban hirdette a proletár internacionalizmust, hanem kulturális politikájának, napi gyakorlatának sarkalatos tétele volt a nacionalizmus elleni harc. Ez a reflex a nemzeti múlthoz kötődést, a nemzeti történelem tiszteletét, a patriotizmus különböző példáit a legjobb esetben is csak tűrte, de mindenképpen gyanús, ha nem üldözendő irányzatnak tekintette. Eközben a szomszédos országok állampártjai a nemzeti érzést is a maguk legitimációjának szolgálatába állították, s a rendszerváltást követően a nacionalizmusban találták meg a maguk átmentéséhez legcélravezetőbb ideológiát. Magyarországon ez másként történt. Az egykori internacionalistákból a globalizáció ideológiájának élharcosai lettek. A világpolgárságot a nemzet tagadásában megélő szemlélet nálunk nem a globalizáció szülötte, az e folyamatban a maguk érdekeit diadalra juttató multiknak erre nincs szükségük. Sőt, szemben azzal, amit korábban a folyamat mélyén megjelenő, elvont „lelki kolonializáció”-ról mondtam, még az is elképzelhető, hogy a nemzeti különbözős bizonyos formáinak, természetesen az üzletileg kihasználható elemeknek a megőrzése akár kedvező is lehet számukra. Valahogy úgy, ahogyan a környezetüket a legdrámaibb módon szennyező iparágak közelében fejlődött a legdinamikusabban a környezetvédelmi ipar, alkalmassint nagyobb profitot biztosítva, mint az az ágazat, amely szükségessé tette létrejöttét. Kérdés persze, hogy a nemzeti örökségek elemeinek a globális rendszerekben való, demonstratív vagy konzum-szemponturn megjelenítése miként kapcsolódik az adott közösség tényleges hagyományaihoz. Vélhetően annyi közülük van egymáshoz, mint az állatkertben született oroszlánnak a szavannán vadászó rokonához, vagy mint a zacskóban árusított szecsuáni kakaslevesnek a kínai konyhaművészetet organikusan egy sok évezredes kultúrához kapcsoló hagyományához. E kiindulásból egyenesen következik a feladat: meg kell oldani, hogy az értékhordozó elemeknek a globális struktúrákhoz kapcsolódásával az azokat létrehozó organizmusok is megmaradjanak.

A globalizáció nem az egyes nemzeti civilizációk, kultúra teremtő műhelyek végtermékeit fenyegeti elsősorban, hanem lényegéből adódóan az azokat létrehozó struktúrák felszámolásának irányába hat. Érdekes, hogy miközben mozgásának útjába nem az egyének és a regionális vagy lokális kultúrák esnek, mégis ezek érzik és jelzik a legérzékenyebben a folyamatban potenciálisan megjelenő fenyegetést. Eközben – legalábbis térségünkben – azok a helyi elitek, amelyek az átalakulás időszakának (= nagyhatalmi interregnum) zavarosában halászva képesek voltak bizonyos helyi (esetünkben elsősorban média és egyéb értelmiségi) monopóliumokat kiépíteni, a globalizáció folyamatának harcos védelmezőiként jelennek meg. De ez így természetes, tekintve, hogy nem önjelűk, nem természetes kiválogatódás folytán kerültek privilegizált helyzetbe, hanem kiszolgálóként, klasszikus szóval élve muszkavezetőként, egy legújabbkorival a bolsevizmus vagy akár a piacgazdaság Quislingjeiként. Most új gazdát keresnek, s annak feltételezett elvárásait vélik megvalósítani. Pedig ők azok, akiket a multik vezette diadalmas szép új világ talán elsőként fog elejteni, mert létüket csakis a tegnapi, az integráció előtti világ adottságai igazolják. Sejtethetjük, hogy mai szerepválásukat nemcsak rövidlátásuk határozza meg, hanem az a szervilizmus is, melynek egykori vezető szerepüket köszönheték.

A gazdaság és köztudatformálás monopolistái számára logikus az a törekvés, hogy hatalmukat minél teljesebb formában őrizték meg. A tegnap lehetőségeiből konvertált mai pozíciójukat arra kívánják fölhasználni, hogy az új berendezkedésben, már egy gazdasági (és nem politikai-ideológiai) pozíciókra épülő birodalomban is megőrizhessék helytartói szerepüket. E magatartás veszélye abban áll, hogy a nemzet (ami ebben az összefüggésben a történelem formálta gazdasági és kulturális értékek mentén kialakult közösséget jelent) érdekeit föladvá (sokszor kompakt tömbökben élő) milliók előtt zárulnak be a modernizációs lehetőségek, miközben tradicionális megélhetési formáikat már korábban elvették tőlük.

Maga a probléma nem igazán új: az egykori népi írók, mozgalmuk fénykorának idején e jelenség akkori változatáról éppen eleget értekeztek. Nem véletlenül értődött félre Németh László harmadik *oldala* harmadik *útnak*: a szellemi erők szervezői ambíciói szükségszerűen kaptak gazdasági-politikai értelmezést. S hogy a találó, de kevésbé egzakt megnevezés mögött ott volt-e a később Ludwig Erhard szociális piacgazdaságának gondolati előképének tekintett Wilhelm Röpke tanítása vagy sem – az a szocialista tervgazdálkodás diktátumának idejére tökéletesen indifferenssé vált. Röpke az erkölcs, a humánus és a közigazdasági gondolkodás szempontjait egyeztetette, s így jutott el az „építő vagy revizionista szabadelvűség” és a „gazdasági humanizmus” fogalmához, melyeket inkább „a harmadik út” megnevezéssel cserélt föl, kifejezve ezzel a *laissez faire* és a kollektívizmus meddő alternatíváival való egyidejű szembeszegülést.

Ma ismét szokás harmadik útról elmélkedni, de jó ha tudjuk: a világ mindig a harmadik utat kereste-keresi. „A közép a biztos út. / Oh, de melyik nem közép itt? / Melyik az, mely célra jut? / Itt egymásba összefutnak, / Egy csekély ponton nyugosznak, / S mennyi ország, mennyi tenger / Nyúlik végeik között! / Vagy tán vége sincs az útnak, / Végtelenbe téved el, / S rajta az élet úgy vesz el, / Mint mi képet jégre írnak?” – tűnődik Csongorával Vörösmarty. Válasz nincs: a hármas útra a harmadik út választ adni meglehetősen dodonai megoldás. De más megoldás nincsen. Legalábbis addig, amíg általános értelmű választ keresünk. A konkrét válasz azonban mégis megfogalmazható – de ahhoz konkrét kérdést kell feltenni.

4.

Itt és most látszólag tombol a piac. Hogy valóban így van-e, az korántsem biztos. Hogy valami tombol, az biztos, de a nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ez kevéssé illik a piac természetéhez. Tombolni inkább a diktatúrák szoktak. Meg aztán gyanú ébredhet bennünk azért is, mert nehezen veszi be a gyomrunk, hogy annyi lazán debil és amorális kalandor villog mindenfelé, s elgondolkodtató, hogy a lakosság szemében a siker titka – ahogyan ezt egy közvéleménykutatás is bizonyítja – nem a fölkészültség és tehetség, hanem a magabiztosság. (Majd később még tünődhetünk, mit is jelent ez.) Igazi tapasztalatok nélkül vélelmezzük, hogy a piacgazdaság mégsem épülhet a tapasztalható arányban korrupcióra és köztörvényes bűncselekményekre. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az átalakulás folyamataiban az egykori hiánygazdaság rekvizitumai jelennek meg. Csakhogy most a hiány az ismeretekben, kapcsolatokban, szabályozott versenyben, jogtisztéletben, tisztességben stb. jelentkezik. Vagyis a privatizáció nemcsak a tárgyi javakra, hanem az egykori pártállam tudati-mentális deficitjére is vonatkozik, ugyanúgy, ahogyan az elmaradt infrastrukturális fejlesztések pótlása és az állam adóssága is a társadalmat terhelik. Miközben, ahogyan negyven éven át, a tényleges javakkal való rendelkezés joga egy kicsiny kör kiváltsága maradt. E jelenségben nem(csak) e haszonélvezők egyéni amoralitása, hanem e rendszer igazságtalansága (is) aggasztó.

De mégsem holmi szolidaritás vagy erkölcsi érzék hiánya zavar ebben elsősorban, hanem az a rövidlátás, ahogyan a maguk privilegizált helyzetét átmentők nem tudják értelmezni pozícióik gyöngülését. Mert a diktatúrában meg lehetett tenni (de nem a végtelenségig), hogy saját érdekeiket alapértékek ellenében képviselték, de a politikai és gazdasági átalakulás után ez egyre inkább képtelenség. A kiszorított belső konkurencia ellenében talán még győzhetnének, de a nemzetközi versenyben esélytelenek. A kiegyezés, amire elődeik a Kádár-rendszer záró szakaszában kényszerültek, a nagyobb krízis megelőzésére ismét kényszerűség: *csak* a kriminalitás határán mozgó technikákkal nem lehet megőrizhető pozícióba jutni. Kérdés persze, hogy milyen árat fizetünk, mint közösség, ennek a kisebbségnek a lassú helyzetfölismeréséért...

Hogy a mai Magyarországon ezek a körök egy redukált túlélési stratégia jegyében gondolkodnak, azt már 1990-től láthattuk, de a politikai hatalom végleges megszerzésének kísérlete során (1994 és 1998 között) vált igazán szembeötlővé e törekvés lényege. Nemzetközi összefüggésben ez azt jelentette, hogy a – mondjuk így – menedzsment versenyképtelensége miatt a birtokukba került vállalatokat aktuálisan csak a magyar munkaerő bérköltségeinek a harmadik világ szintjéhez közelítésével tudták versenyképessé tenni. Hogy ez miért képtelenség, azt hosszasan lehetne bizonygatni (a piacképes munkaerő újatermelése ilyen áron lehetetlen, a demográfiai és munkaerőpiaci kép lesújtó, a másutt kibontakozott technológiai fejlesztések révén a rosszul kihasznált munkaerő egyre drágább – még akkor is, ha ma, elsősorban a multik beruházásainak eredményeként a termelékenység látszólag gyorsan javul). Ugyanakkor nem nyílik lehetőség arra, hogy a magasabb képzettség, a kreativitás, megbízhatóság, tehát a jobb minőség teremtsen meg a felzárkózás feltételeit. (De ebből kiindulva még véletlenül se tessék a Németh László-i minőség-elv modellként való felmutatására készülni. Ami abból itt érvényes, az olyan közhely, mellyel hírbe hozni az ő költői látomását súlyos kegyeletsértés!)

Az elmúlt évek kormánypolitikája tudatosan arra irányult, hogy a makroökonómiai mutatók látványos javítása érdekében a fent vázolt negatív folyamatokat erősítse. A tudatosság itt azt jelenti, hogy nem volt hajlandó szembenézni azokkal a véleményekkel, amelyek politikája árnyoldalaival szembesítették. Ha azonban valakik határozott figyelmeztetések ellenére sem hajlandók fölmérni az egyébként más megfontolások alapján végrehajtott cselekedeteik következményeit, nem mondhatják magukat ártatlannak. A tudatosság nem közvetlenül a károkozásban, hanem a kockázati tényezők szándékos figyelmen kívül hagyásában van jelen. Ennek következménye csak akkor lesz fontos, ha a választások eredményét befolyásolja. Ez 1998-ban bekövetkezett, eredményében tükröződött az a szakadék, ami a makrogazdaság mutatóinak javulása és a lakosság által megtapasztalt folyamatok között támadt. A társadalom változásai élesen szembenálltak azokkal a szövegekkel, amelyek az európai integráció fontosságát hangsúlyozták. Az az integráció, amely az Északnyugat-Dunántúlt és Budapestet (részben) az uniós világhoz kapcsolta, legalább annyi kérdést vet fel az ország egészének szempontjából nézve, mint amennyire reménykeltő. Képzelnék például azt, hogy mit szólnánk egy olyan történelemképhez, amely szerint a XVI–XVII. századi Magyarország török hódoltság alá eső területeinek lakossága számára felemelő tudat lehetett a korabeli világ egyik szuperhatalmának alattvalójaként élni? És gondoljunk arra is, hogy mit jelent az a „fejlődés”, amelyik nem építi ki a maga egyensúlyait, s azok garanciáját. Éppen egy ilyen korszak előzte meg a történelmi Magyarország összeomlását. Mert igaz ugyan, hogy mérhetetlenül korlátolt, ostobán egoista nagyhatalmi szempontok és gügye politikai messianizmus következményeként született a trianoni diktátum, de az is tény: az ország nagy, európai fölzárlatossága, a nemzet egy részének integrációja nem társult a belső integrációval. Ezért nem vállalható a jövőben sem egy olyan integrációs mozgás, amelyből a lakosság harmada kimarad.

Azt hinnék, természetes, hogy a mi gondjainkat nekünk kell megoldani. A brüsszeli tülekedés ennek nem mond ellent, de a felmerülő kérdésekre nem ad választ. Az uniós tagság feltételeinek teljesítése nem azért létkérdés, mert azok elmaradása esetén nem lehetünk az EU résztvevői, hanem azért, mert azok nélkül nincs jövőnk. Tudnunk kell például, hogy nem azért kell csatornáznunk a településeket, nem azért kell szennyvíztisztítókat építenünk, mert Brüsszelben azt mondták, hanem azért, mert ahol vezetékes víz van, ott csatornára is szükség van. Az igazi probléma nem az, hogy bizonyos mutatókat el tudunk érni, hanem az, hogy az ország egészében mennyire alkalmazkodóképes. A mai helyzet ebből a szempontból nem túl vigasztaló, Évek óta semmi sem történt a belső integráció erősítésére, sőt, a dezintegrációs folyamatok példátlanul, illetve a harmincas évek válságának világát idézően erősödtek meg. Pedig az uniós csatlakozás nemcsak kontinentális, hanem regionális méretekben is integrációt, a centrum és periféria ellentétének, távolságának csökkentését feltételezi.

5.

Magyarországon a köztereket uraló elképzelések szerint a nemzeti gondolat, a látásmód nemzeti aspektusa, sőt pusztán az, ha valaki nem áll szemben eleve a nemzeti értékek elismerésével, bűnös provincializmusnak, retrográd bezárkózásnak minősül. Ebben, a hatásos érvekre építő szemléletben látszólag egy új lehetőségeket kereső, a partneri viszonyban a kölcsönösséget és önkorlátozást egységben látó gondolkodás jelenik meg. Valójában másról van szó. Ez az udvaronc univerzalizmus az egyoldalú ön-

feladás és a nagy világrendszerhez való csatlakozás ideológiájában csak alakot vált, s a maga gyorsan realizálható, közvetlen hasznát keresi. Nem értéket szegez szembe értékkel, hanem egy értékfüggetlen ideológiát egy általa konstruált ellen-ideológiával, amely a hagyományok tiszteletét, a nemzeti örökség ápolását elzárkózásnak és (ön)kirekesztésnek tünteti fel. Ez a szemlélet még általában, tehát a régió más nemzeteinek gondolkodását illetően sem igaz, de különösen a magyar hagyományokat, kultúrát illetően nyilvánvaló hamisítás. Aki csak egy kicsit is ismeri ezt az örökséget, annak látnia kell, hogy e kultúra legfőbb jellemzője a nyitottság, a befogadás, a feltűnő adaptációs készség. Az a bezárkózó, szellemi autarchiára építő nacionalizmus, ami a térség több államában az elmúlt évtizedben megerősödött, az egykori állampártok gondolatiságával ötvöződő kollektívizmus kifejezője. Ebben az egykor uralkodó vagy annak feltüntetett osztályelvűséget az etnikai szempont váltotta fel. Magyarországon a posztbolsevik elit más modellt követ. Globalista hivatkozásai mögött a korábban KGST integrációt éljenző önfeladó-reflex működik. E gyors behódolás és a valóságos integráció között akkora a távolság, mint amekkora az útszéli prostitúciót és az örökkévalóság rajongásában teljessé váló szerelmi együttlétet választja el.

Ugyanaz a magatartás persze más következményekkel jár a bolsevik internacionalizmus keretei között, mint a sokszor talán nem kevésbé agresszív multik globalizációja, vagyis egy közvetlen fizikai-katonai erőszakot nem alkalmazó szupranacionalizmus keretei közt. A gazdasági szükségszerűség kényszerítő erejének érvényesülése minőségi különbséget jelent, mert működése nemcsak pusztít, hanem teremt is értékeket. És bár az első esetben is igaz, hogy az általános destrukció ellenére is teremhet benne itt-ott valami érték, az utóbbi konstruktív jellegét a velejáró destrukció sem teszi teljes egészében vitathatóvá. Éppen ezért az utóbbi esetben a nemzeti szempont hatékony képviselése is lehetséges, és ez elemi érdekünk is. Ráadásul természetesen illeszkedik az integráció és a piac gondolatához, melyekben az érdekek és értékek egyeztetésének kiemelt szerepe van.

Történelmünk sajátos vonásai folytán azonban a mindennapi helykeresésünket, az újraformálódó, de legalábbis átalakulóban lévő világrenden belüli helyünket meghatározó régió, a geopolitikai környezet elhomályosít bizonyos előzményeket. S éppen azokat, amelyek nemzeti szempontból különösen fontosak.

Azok a reflexek tehát, amelyek a nemzeti hagyományok ellen látszólag korszerűen, sokszor hódítóan újnak ható frazeológiával lépnek működése, nem a jövővel, hanem a múlttal állnak kapcsolatban, amikor a nacionalizmus ellen vívott harc a demokrácia és a (nemzeti) szuverenitás helyreállításának követelésével, *tehát a szovjetellenességgel* (mely természetesen hivatalosan csak elszigetelten létezhetett) szemben folytatott harc emlékeihez kötődnek. Céljuk nem a nacionalizmus szélsőséges és torz formái elleni védekezés, hanem azoknak a személyes érdekeknek a védelmezése, amelyek mindenféle közösség (így a nemzet) ellenében jelentkeznek. Ebben az összefüggésben a Röpke által megfogalmazott *kétfrontos harc* (ő nevezte így!) nemcsak a harmadik út híveinek két irányú figyelmét jelzi, hanem azt is, hogy ellenfelei a maguk közös célpontjában összehatalálkoznak, vagyis a kollektívizmus és a laissez faire hívek *ebben az irányban* együtt haladnak. (Ezt a közelmúltban megtapasztalt kormánykoalíció példája a gyakorlatban is megmutatta. A mai folyamatok természetesen más értelmezési lehetőségeket is megengednek. Ez az interpretáció azért látszik e pillanatban a legkézenfekvőbbnek, mert a közvetlen valóság sugallta képletek és a globális bizonytalanságból származó szorongás szinkronba kerül benne.)

6.

Mára minden korábbi tapasztalatunk elavult: a történelem még annyira sem lehet az élet tanítómestere, mint eddig. A nemzet és a nemzeti értékek fontosságának emlegetése körüli akusztikát nem igazán az határozza meg, hogy e szavak mögé milyen kvalitású politikai és szellemi mozgalmak álltak a múltban és állnak ma is. A *bizonytalanság forrása a bizonytalanság* – nemzeti értelemben is. Számunkra természetes állapot a pesszimizmus, a kétségeink csak a balsorsot, a rossz véget illetően támadnak, mert sötétlátásunkban sem vagyunk igazán állhatatosak. Reménykedünk, hogy a jövőnek több forgatókönyve van, s ad absurdum, azok között még olyan is lehet, ami nem katasztrófával fejeződik be. Másrészt az is a reményt táplálja, hogy a jövő radikálisan különbözni szokott attól, mint amire józan logika szerint számítani lehet. Tekintve, hogy a mai közszellem még gyakori kincstári optimizmusában is katasztrófa-orientált, szemben a XVIII–XIX. század pesszimista divatjait könnyedén elfedő eufórikus öntudattal, azzal bátoríthatjuk magunk, hogy éppen a sötét látás az alapja a reménykedésnek.

A nemzetet kulcsfogalmai közé iktató gondolkodásmód olyan értékekre épít, amelyek szerte a világon megkoptak, s csak brutális fundamentalista elképzelésekben szokás hivatkozni rájuk. Előhozakodni velük botorságnak látszik: a legelszántabban olyanok érdeklődnek irántuk, akik többet tettek kompromittálásuk érdekében vonzalmukkal, mint azok az ellenfeleik, akik számára a modernizáció a hagyományok megsemmisítését jelenti.

Ez a modernizáció korábban elképzelhetetlen globális aránytalanságokhoz vezetett: nem lehet olyan világban nyugodtan a jövőre gondolni, ahol az elhasznált természeti erőforrások majd kilenc tizedét a Föld lakosságának két tizede fogyasztja-éli-pazarolja. De amelyik társadalom képes *tartósan* – hogy ez mennyi időt jelent, azt nem tudhatjuk – együtt élni ezzel a tudattal, az ugyanennek az elosztási aránynak hatását belül is elszenvedi, a szociális s ennek nyomán a kriminalisztikai, a rendőrállami feladatok sokasodásával járó politikai és morális problémák reexportjával is szembe kell néznie. (Ahol a veszélyes hulladékok távoli tájakon való elhelyezése sem jelenti saját ilyen típusú gondjainak megoldását.) Ez a struktúra már néhány évtizedes távlatban is tarthatatlan, oly mértékig destabilizálja a világhelyzetet, hogy az bármiféle távlati tervezés értelmes tevékenység voltát kérdésessé teszi.

E fura polarizációban egyébként ott van a feladat: az értékőrző modernizáció lekéje, más szóval egy modern konzervativizmus meggyökereztetése. Ez a paradigma egyébként nem is annyira a társadalomelméleti vagy ideológiai, mint inkább a természettudományos és a technikai gondolkodásból hiányzik. Elsősorban azért, mert az utóbbi két évszázad változtatási tébolya az újra nem termelhető értékek iránti közönyre épült, s nem pusztán azon örvendezett, ha valami újat alkotott, hanem azon is, ha valami régit ki tudott iktatni. A gyors felejtés gyönyöre sok esetben már ma is a restaurációs folyamatok felerősödésével válik teljessé. Gondolhatunk a mai Amerika építészetére: a *hitech* felhőkarcolók futurisztikus tömbjeire és a családi házak tapétával és műanyaggal hamisított viktoriánus bensőséget imitáló stílusára. De sorolhatók a szellemi, társadalmi, technológiai, környezeti példák: a paraszti társadalom fölszámolása és állandó problémát jelentő fenntartása szerte Európában, a kipusztított fajok újratelepítése, a biogazdálkodás térhódítása, a kiszáritott mocsarak újbóli elárasztása, kész atomerőművek üzembe nem helyezése, a civil társadalom fölszámolódása és az újjáteremté-

sét szolgáló törekvések, a vasutak fölszámolása és reneszánsza stb. Mindez iszonyú károkkal és pazarlással.

A konzervativizmus azt is jelenti, hogy nem érjük be azzal, ha valaminek bizonyított előnye mellett éppen nincsenek bizonyított hátrányai, vagy – ez a súlyosabb eset – azokat az előnyöknél kevesebbre prognosztizáljuk, hanem megköveteljük, hogy bizonyítottan ne legyenek hátrányok. Mára a világ sebezhetőbbé vált mint az ember, s ezért az esetleges kockázat minimuma is mind inkább elfogadhatatlan.

A társadalmi jellegű kockázatok között bizonyítottan igen súlyos fenyegetés az unifikáltság. Ennek egyik példája éppen az, amit a szovjet blokk produkált. Téves ugyanis az az elképzelés, hogy a keleti blokkot meghatározó univerzalizmus vesztét kizárólag a szervezetlenség és a diktatúra gazdasági csődje s hasonló negatívumai okozták. Mindezek alapja az emberi természettől való idegenségük volt, s ez a természet is a sokszínűséget szereti. Egy mindent a maga képére igazítani akaró univerzalizmus mondott csődöt, s bármekkora különbség is választja ezt el a globalizációnak nevezett jelenségtől, közös bennük a kultúrák kiegyenlítésére való törekvésük. Ez a kultúranivelláló jelleg azonban nem tartható fenn hosszabb távon (noha az is kétségtelen, hogy igen sok eredménye az emberiséget végig fogja kísérni a jövő évezredben is).

Annak ellenére, hogy a minden szempontból centralizált birodalom és a multik több központba koncentrált birodalmi között óriási különbségek vannak, nem valószínű, hogy rájuk ne lenne érvényes a nagy világbirodalmak múlandóságáról szóló törvény. A világ mindig a kisebbek által újulhat meg. Ezért bizonyos, hogy a helyi modelleknek van jövőjük, s ennek éppen a globalitás a legfőbb sürgetője.

Voltaképpen az Európai Unió is az e kihívásra adott egyfajta válasz, amely az integráció pajzsa mögött a regionális és helyi érdekek kifejezésére is esélyt kínál. Természetudósok sokasága fogalmazza meg mind kétségbeesettebben a fajok egyre gyorsuló pusztulásában rejlő veszélyt. S ha a múlt században a szociáldarwinizmus politikaformáló erő lehetett, az ökológikus gondolkodás társadalomformáló erejének megjelenése is valószínűsíthető. Tanúi lehetünk annak, ahogyan a biodiverzitás napjaink kulcsfogalmává válik, s éppen a korábban stabilabbnak hitt vagy talán ténylegesen is stabilabb ökológiai rendszerek példái kínálnak megszívlelendő tanulságukat. Elég arra gondolnunk, hogy mit jelentett pl. a Balaton életében az angolna vagy busa betelepítése: a száztonnás nagyságrendben elpusztult halak, az eltűnt hínármezők és pusztuló nádasok mutatják, hogy mit jelent egyes ökoszisztémákon belül a *biológiai globalizáció*. Lehet, hogy erőltetett analógiának tűnik, de úgy gondolom: az ilyen példák azt sürgetik, hogy fokozottan figyeljünk a nemzeti kultúrákban kifejeződő *humán diverzitás* jelentőségére.

Az ember természetátalakító tevékenysége korunkban félreérthetetlenül a rombolás képletét mutatja, s ennek következményei mind általánosabban érzékelhetők. Árvizek, aszályok, rendkívüli hevességű viharok okoznak felmérhetetlen károkat, nemcsak pénzben, hanem a megbillent egyensúlyi rendszerek következtében magában a természetben is, amely globális méretekben kezdi elveszteni önszabályozó képességét. De a társadalmi devianciák, az ember életképességének csökkenése, az önpusztító életmodellek megjelenése mögött a doktriner liberális elképzelésekben kevésbé fontosnak vagy éppen fölöslegesnek tartott értékek (nemzet, család, rend stb.) háttérbe szorulása kimutathatóan ott van.

A mai Magyarország, a magyarság számára a korszakváltozás küszöbére jutott világban az adaptáció kérdése azt is jelenti, hogy ellen tud-e állni egy a máshol már válságba

jutott modell export-nyomásának, ami nem az elzárkózást, hanem a kínálat nagyon gondos szelekcióját igényli. Tudnunk kell: az emberiséggel együtt kerültünk kritikus helyzetbe. Nem pusztán a nemzet, hanem a homo sapiens fennmaradása a tét. Amilyen a mi formánk, most, hogy egy csomó nyűgtől megszabadultunk, s a szuverenitás, a demokrácia oly kedvező esélyei kinyíltak előttünk és hogy papírforma szerint itt egy „emelkedő nemzet” keresi a maga útját, a világ kezdi a süllyedés képét mutatni.

7.

Ebben az összefüggésrendszerben Magyarországnak sajátos feladatai és lehetőségei vannak. Egyfelől áll kiszolgáltatottsága, kicsinysége, gazdasági erejének fogyatékoságai, történelmi frusztrációja, leromlott kondíciója. Másfelől ott van kultúrájának egyedülálló vonása, csekélyke területének változatossága, műveltségének tagoltsága, hagyományainak összetettsége. Ezeket felhasználva képes lehet olyan modelleket kidolgozni és nemcsak kísérleti vagy üzemi, hanem társadalmi méretekben is kipróbálni, amelyek globális problémák megoldását segíthetik. Az ilyen törekvéseknek vannak előzményei, s kulturális, sőt politikai hagyományai is. „A technika korlátlan eszközökkel szegődik a korlátlan uralmi jog s a nagy közösségek mellé; s ha akad ember, aki erkölcsileg vállalja a hatalmat, most már van hozzá eszköze is. Csak ki kell vetni a hálót, minden belefér. A föld összezsugorodott a technika bilincseiben: már csak a néhány nagy népek maradt hely rajta. Add a kezembe a mai technikát, adj melléje egy fegyveres pártot s én a kisbirtokot gabonagyárrá, a gyárat nemzeti műhelyké, a világot falanszterré, s a kis népeket hűberésekké egyesítem.” – írta Cs. Szabó László 1940-ben. Azóta a világ változott, nem nagy és kis népek, hanem globális vállalatok és beszállítók vannak. A lényeg azonban ugyanaz – már ami a nagyok hatalmát és szerepét illeti. De Cs. Szabó nemcsak helyzetképet ad, hanem némi vigaszt jelentő programot is: „A kis népek dolga, hogy megtartva az emberi mértéket, csöndesen, erőszak nélkül ellenálljanak az új Babelnek. Ne a nagy népek bűneit utánozzák, hanem a maguk erényeit keresék. Erény, érdem, dicsőség az, hogy Svájcban nincs piszkos falu, Svédországban nincs rossz ház, Finnországban nincs elhagyott gyerek, Magyarországon nem kallódik el népdal. Ezekből az apró teendőkből válasszák ki a maguk hivatását.” Amiket felsorol, nem szoktak fölmerülni a hétköznapi ideologizálásban. Pedig van bennük minden, nemcsak poézis és erkölcsi lecke, hanem üzlet, megélhetés is.

Ez a gondolkodásmód persze nagyon távol került attól, amit a középkori nagy nép hagyományából a magyar nemesi társadalom ébresztgetett magában. Őrizve azt a terhet és azt a kincset amit a történelem jelentett. S ezért tette föl a kérdést Berzsenyi is, hogy „mi a magyar?” Idővel elhomályosult, hogy kérdése valójában nem az volt hogy *mi*, hanem hogy *milyen* s hogy kérdésére határozott választ is adott. És a – jóllehet kétségbeesésből fakadó – nemzetgyalázás igazságtartalmára vonatkozóan a rákövetkező évtizedek, a nemzet történeke alighanem legdicsőbb korszaka adott cáfolatot. Ha azonban a nemzetében önmagát ostorozó gondolkodót látjuk, és az elkövetkező évek történelmével vetjük össze az általa mondottakat, akkor abban ott van egy – szándékától függetlenül – rendkívül pontos igény-bejelentés, ezen keresztül program. Mindezt azért fontos felidézni, mert a helyzetértékelés és -értelmezés pontossága és bizonytalansága, a jelen jelentésének megfejthetősége nyitott kérdés, s a legnagyobb hatású jövőmondók, sőt jövőformálók prognózisainak pontossága a madárjóslásával vethető össze. Mert, hogy milyen a magyar ma – azt nem tudhatjuk. Mondhatjuk persze, hogy „rút,

szibarita váz”, mert megannyi nyavalya gyötri, s elsősorban a maga pusztításában fölöt-
tebb serény. De amit látunk, az valóban csak a *váz*. Egy nemzet nem olyan, amilyen,
hanem amilyen az az öt, tíz vagy néhány száz gondolkodó, aki formát ad az életét
meghatározó gondolatoknak. Hogy ők is köztünk vannak, az bizonyos, hogy kicsodák,
azt nem tudjuk, és alighanem maguk sem tudják. Belháborúink értük folynak, s csak
remélhetjük, hogy ők majd véget vetnek ezeknek. És azt is csak remélhetjük, hogy
nemcsak ők találják meg a kérdéseket, hanem azok is őket. S ha tovább tünődünk Ber-
zsenyi kérdésének grammatikán túli jelentésén, akkor nyilvánvaló: az ő dilemmája is
a magyarság állapotán, helyzetén túl a jövőre, nemzete jövőjére vonatkozott. Szorongá-
sának, kétségeinek mozgatója a majdani út miatti aggodalom volt. A „mi a magyar?”-t
kérdő Berzsenyi a „merre, magyar?” kérdésre keresett választ.

Marad tehát a jelen, amit azonban csak a jövő perspektívájából érdemes elemez-
nünk. Meg akkor, ha számot vetünk nézőpontunk bizonytalanságával. Elsősorban az-
zal, hogy nemzeti neurózisunk mennyire befolyásolja látásmódunkat. A XX. század
magyar történelmének katasztrófái azt a látszatot keltik, hogy a teremtésben nincs más
vesztés, csak mi. Ez részben érthető: vereségeink, önelvesztéseink, egy évezredes törté-
nelmi műhely elvesztése jó néhány földolgozhatatlan traumával terheltek és sajnos ter-
helik ma is az itt élők tudatát. Olyannyira, hogy hajlamossá válik az egész emberiséget
sújtó katasztrófákat, az általános fenyegetettséget, a század nagy értékvesztéseit, a kon-
tinenseket átlépő civilizációs válságot, s a mindebből természetesen ránk eső részt mint
csak minket terhelő, csak a mi történelmi katasztrófáinkkal összefüggő, speciálisan
minket elérő csapásokat felfogni, s ebből gerjeszteni önsajnálatot, tragikus világlépet.
De mit is lehet várni egyebet egy olyan népességtől, melynek majd egyharmada dep-
ressziós, 7 százaléka kezelésre szorulna s csak ezek harmada jut orvoshoz?

Másfelől viszont erősödik a hajlam arra is, hogy az előbb leírt szemlélet terheitől
visszariadva vagy átlátva az abban megjelenő hibás logikát, közömbössé vagy elutasít-
tóvá válik mind a helyi traumák, mind az egyetemes krízisjelenségek iránt, s ezekben
a magatartásformákban világszerte hódító mintákat is követ. Ennek ellenére van esélye
a mi világunkra való értelmes és elfogulatlan figyelemnek is. Ezt egy évtizeddel ezelőtt
még nem mondhattuk volna el. Mert nagyon más egy totális diktatúra keretei közt ke-
resni az élet lehetőségeit, és más egy posztkommunista kapcsolati háló segítségével lét-
rejött gazdasági-politikai-média rendszer terheivel és önmaga gyerekbetegségeivel is bir-
kózó demokráciában a jövő útjának kiformalásán dolgozni. A legutóbbi évtized koráb-
ban elképzelhetetlen változásokat hozott régióink életében és mentalitásában. A válto-
zás mértéke különböző volt, tükrözte a szovjet zónába potsdamozott-jaltázott országok
korábbi szintje és a békelágerbe zárttság állapota közti kontrasztot. Ezt a NATO-csatla-
kozási tárgyalások és ütemezés, EU-álmok és esélyek pontosan visszaigazolják, függet-
lenül attól, hogy az adott országok belső fejlődési trendjei valóban megfelelnek-e az
Európában elfogadott vagy kialakult szerkezeteknek, normáknak.

Itt vagyunk tehát, s azon medítálunk, merre induljunk. Nem merünk lépni, mert
nem tudjuk, hova akarunk menni, de azt sem, hogy az előttünk álló út hova vezet.
Csak azt tudjuk, hogy a középső, a *harmadik* ugyan célba visz, de honnan kezdjük
a számolást? A tehetetlenségi nyomaték mégis előre hajt, pedig talán vissza kellene
mennünk. De azt sem tudjuk, meddig...

8.

Cipeljük magunkkal azt a súlyos zsákot, amit történelmünk jelent. Lehet, nélküle könnyebben futnánk, gyorsabban haladnánk, s jól járnánk, ha ezt a terhet lerakhatnánk. De azt is tudjuk, hogy szükségünk van rá, mint Marquez regényében Macondo lakóinak arra, hogy magukkal vigyék az ősök csontjait. Múltunk nélkül védtelenek lennénk, kiszolgáltatottabbak annál is, amilyenek így, zsákunkkal együtt vagyunk. Pedig a teher talán nem is a történelem, hanem az, hogy vérünkbe ivódott a történelem végzettségéről szóló tanítás: hogy csak az történhetett, ami történt. Ez abban az értelemben igaz, hogy ahelyett, ami már megtörtént, nem történhet más. (De azt ne higgyük, hogy tudjuk *mi* történt: a történések nem egyneműek. Csak a kiszolgáltatottság az. Gondoljunk vissza az egy évtizeddel ezelőtti történetekre: mi lett volna, ha a Szovjetunió a maga válságának kezelésére nem a gorbacsovi utat választja, hanem egy agresszív-militáns változattal kísérletezik? A birodalmi logikából egyébként inkább az utóbbi, a szerencsénkre nem megvalósult változat következett volna...)

A mai világgpolitika minden korábbtól eltérő paradigmákat követ, a közös biztonság védelme kulcskérdéssé vált, s az érdekérvényesítésnek a korábbiaktól eltérő eszközei használatosak. Még az erőszaknak is rafináltabb, célravezetőbb formái alakultak ki. Noha a megmaradás kérdése ma is áthathatja a jövőről való gondolkodásunkat, ez már nemcsak a külső, hanem az önmagunknak való kiszolgáltatottsággal függ össze. (Egyébként lehet, hogy ez a nagyobb kockázat.) Nyilvánvaló azonban, hogy alkalmazkodásunk és önvédelmünk esélyei e pillanatban összehasonlíthatatlanul jobbak, mint a leköszönő évszázadban bármikor. Nemcsak a világ, hanem Magyarország is megváltozott, nemcsak a hátrányára. Bizonyos eszközöket ismét tud használni, s nem akar olyan vállalkozásokba kezdeni, amelyeknek nem látja a végét. Talán túlságosan is óvatossá vált, túl sokszor szenvedett kiheverhetetlen vereségeket ebben a száz évben (is). Az ezredforduló küszöbén lehetünk patetikusak, bár, ahogyan az ma illendő, csipetnyi iróniával. Tudnunk kell, múltunkról is a jövő ítélt, s Széchenyi híres mondásának parafrázisával elmondhatjuk: *Magyarország nem volt, ha nem lesz.*

Mert lehet, hogy ez a nemzet tényleg halálosan beteg, lehet, hogy igaza volt a magát utolsó magyarnak megélt Ady Endre szorongásának. De az is lehet, hogy belőle is csak a magyar depresszió beszélt. Lehet, hogy ez a depresszió a legfőbb magyar sorskérdés? És minden csak ezután, ezen keresztül értelmezhető? De gyógyítható-e ez a depresszió? Halálos, vagy csak halálig kísérő betegség-e?

Egyáltalán: tényleg ez lenne az új morbus hungaricus? Amelyben a magyar finitizmus kínál kedvező táptalajt a XX. század globális depressziójának? De tornyosuljon fölöttünk bármilyen fenyegetés: miért kellene osztoznunk a pusztulásban?